

НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN THE LEGAL SYSTEM OF KIEVAN RUS

Мартинюк О.В., к.ю.н.,

доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права

Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті досліджується процес становлення норм та інститутів міжнародного права у правовій системі Київської Русі. Перед новою державою постали завдання щодо міжнародно-правового визнання, розширення геополітичного впливу, встановлення дипломатичних стосунків з іншими державами, посилення торговельної взаємодії. Впродовж IX–XII ст. міжнародні відносини здійснювалися на основі норм тогочасного міжнародного права, а київські князі стають повноцінними суб'єктами міжнародного права, оскільки їх міжнародні зобов'язання ставали зобов'язаннями держави загалом.

Особлива увага зосереджується на Договорах Русі з Візантією від 860 р., 907 р., 911 р., 944 р. та 971 р. Визначено, що у добу становлення та розвитку Київської Русі як могутньої держави міжнародний договір поступово стає основним джерелом міжнародного права.

Аналіз договірних відносин Русі з Візантією дає підстави стверджувати, що в галузі міжнародного права починають складатися принципи і норми права міжнародних договорів, міжнародного торговельного і морського права, а також права війни і дипломатичного (посольського) права.

Основоположним принципом у праві міжнародних договорів стає принцип дотримання умов договору (*pacta sunt servanda*). Серед принципів міжнародного торговельного права виокремлюється принцип взаємного інтересу й поваги, що здебільшого відображався у тогочасних міжнародних договорах і став підґрунтям для становлення більш широкого принципу – принципу взаємності.

У галузі міжнародного морського права відбувався процес становлення принципу відкритого моря, включаючи положення берегового права. У тогочасній міжнародно-правовій культурі превалюючим стає принцип справедливої війни з виправданою метою, зміст якого розкривається через правила, що війна має бути оголошеною та вестися відповідно до законів і звичаїв війни. Дипломатичне (посольське) право розвивалося на основі принципу дипломатичної недоторканності, в тому числі і торгових представників. Цей принцип був успадкований Руссю за безпосереднього впливу візантійської правової традиції з імперативною вимогою дотримуватися його.

Ключові слова: міжнародний договір, міжнародне право, середньовічна держава, Київська Русь, Договори Русі з Візантією.

The article analyzes the process of formation of norms and institutions of international law in the legal system of Kievan Rus. The new state faced the task of international legal recognition, expanding geopolitical influence, establishing diplomatic relations with other states, strengthening trade cooperation. During the IX–XII centuries international relations were carried out on the basis of the norms of contemporary international law, and the Kyivan prince became subject of international law as their international obligations became the obligations of the state as a whole.

Particular attention is paid to the Treaties of Kievan Rus with Byzantium from 860, 907, 911, 944 and 971. During the formation and development of Kievan Rus as a powerful state the international treaty gradually became the main source of international law.

Analysis of Rus's contractual relations with Byzantium gives grounds to assert that in the field of international law the principles and norms of the law of international treaties, international trade and maritime law as well as the law of war and diplomatic (ambassadorial) law are beginning to take shape.

The fundamental principle in the law of international treaties is the principle of compliance with the terms of the treaty (*pacta sunt servanda*). Among the principles of international trade law is the principle of mutual interest and respect, which was largely reflected in the then international treaties and became the basis for the formation of the principle of reciprocity.

In the field of international maritime law there was a process of formation of the principle of the high seas including the provisions of coastal law. In the international legal culture of that time, the principle of just war with a justified purpose prevailed the meaning of which is revealed through the rules that war must be declared and conducted in accordance with the laws and customs of war.

Key words: international treaty, international law, medieval state, Kievan Rus, Treaties of Kievan Rus with Byzantium.

Вивчення історичних умов, в яких відбувалося становлення та розвиток міжнародного права, не втрачає своєї актуальності донині. Фундамент української міжнародно-правової культури почав закладатися ще у період Київської Русі, відтак ми можемо простежувати її витoki через дослідження національної міжнародно-правової традиції. Метою статті є визначення процесу становлення норм та інститутів міжнародного права у правовій системі Київської Русі.

Протягом VI–VIII ст. у східних слов'ян відбувається інтенсивний розклад родоплемінної організації, утворюються перші політико-територіальні об'єднання – прото-держави (великі племінні союзи) полян, древлян, сіверян, уличів, тиверців, хорватів та дулібів. Процес об'єднання племінних союзів завершується наприкінці IX ст. утворенням Київської Русі – середньовічної ранньофеодальної держави на теренах Східної Європи.

За визначенням О.В. Буткевич, поява феодальної держави породжує необхідність у модифікації норм міжнародної правосуб'єктності. У середні віки остаточно формуються основні вимоги до суб'єкта міжнародного права: наявність своєї території і здійснення публічної влади над нею; здійснення публічних зовнішніх відносин та державної зовнішньої торгівлі; здатність укладати міжнародні договори і забезпечити їх виконання; можливість нести

міжнародну відповідальність (деліктоздатність); можливість вимагати від інших суб'єктів міжнародного права нести відповідальність за недотримання своїх міжнародно-правових зобов'язань; можливість оголосити війну, але не приватну [1, с. 210]. Відтак перед новою державою постали завдання щодо міжнародно-правового визнання, розширення геополітичного впливу, встановлення дипломатичних стосунків з іншими державами, посилення торговельної взаємодії. Впродовж IX–XII ст. міжнародні відносини здійснювалися на основі норм тогочасного міжнародного права, а київські князі стають повноцінними суб'єктами міжнародного права, оскільки їх міжнародні зобов'язання ставали зобов'язаннями держави загалом.

Розширення сфери політичного впливу відбувалося шляхом здійснення військових походів, а також укладення міжнародних договорів. Держава прагнула створити безпечні торгові шляхи на Балкани, Схід, оволодіти устями як Дніпра, так і Дунаю. Така діяльність приносила владі як політичні, так і економічні дивіденди. На думку О.В. Буткевич, посилення торговельної взаємодії і взаємозалежності впливає на послаблення міжнародно-правової відокремленості збільшенням кількості договорів [1, с. 197].

Особливе місце у міждержавних відносинах Київської Русі займала Візантія. Як зазначає А.А. Настюк, про перші спроби налагодити дипломатичні відносини Русі

з Візантією ми дізнаємось із Бертинських анналів, у яких зазначено, що у 839 р. до імператорського двору Людовика I Благочестивого у складі посольства візантійського імператора Феофіла прибули руси. Візантійський імператор повідомляв, що народ звать Рос і прийшли вони від імені свого царя, якого називали Хакан, для налагодження дружніх відносин із Візантією. Дослідник зауважує, що, на жаль, не можемо із впевненістю стверджувати, що цей договір був укладений у письмовій формі [2, с. 72].

У вітчизняній науці прийнято вважати, що історія договірних відносин між Київською Руссю та Візантією починається з облоги русичами у 860 р. Константинополя і укладення мирного договору між воюючими сторонами, хоча шлях до дипломатичного визнання був розпочатий Руссю принаймні з VI століття [3, с. 14].

Отже, Русь як державне утворення стала широко відомою у світі: «Вирушив Аскольд і Дір на греків, – зазначає Нестор Літописець, – і прийшли туди в 14-й рік царювання Михайла. Цар же був у цей час у поході на агарян і дійшов уже до Чорної річки, коли епарх надіслав йому вість, що Русь іде походом на Царгород. І повернувся цар. Ці ж увійшли до середини Суду і взяли в облогу Царгород двомастами кораблів». Русі, за твердженням О.О. Шевченка, зруйнували околиці міста, але здобути його не змогли. Після таємних переговорів Аскольда з візантійським імператором Михайлом руси, отримавши величезну контрибуцію, у свою чергу погодилися надавати військову допомогу імперії і зняли облогу Константинополя та повернулися до Києва. Під час переговорів вони, очевидно, узяли на себе певні додаткові зобов'язання [4, с. 40–41]. За підсумками наступних походів Аскольда на Візантію (863 р., 866 р., 874 р.) також були підписані міжнародні договори, що максимально враховували інтереси київської сторони [5, с. 9]. Таким чином, Київська Русь отримала міжнародно-правове визнання і де-юре, і де-факто з боку наймогутнішої та найрозвинутішої держави – Візантії, а русичі вперше отримали право безперешкодної торгівлі на візантійських ринках, і цей факт, очевидно, сприяв подальшому розвитку міжнародного торговельного права.

Буткевич О.В. зауважує, що характерною особливістю середньовічного типу міжнародного права є його становлення передусім як договірного. Будь-які державно значущі міжнародні питання намагалися врегулювати договором, оскільки кожна сторона мала свій специфічний звичай, який не міг бути застосований для другої (або не визнавався нею). Здебільшого в середні віки договори були двосторонніми, нерідко траплялися і тристоронні та багатосторонні угоди, а також договори про порядок здійснення відносин із третіми сторонами [1, с. 202].

Зазначимо, що міжнародне торговельне право на теренах сучасної України почало складатися на звичаєво-правовій основі. До VIII ст. торгівля у східних слов'ян розвивалася досить повільно, але із проникненням у східнослов'янські землі купців із Сходу, зокрема арабів-мусульман, спостерігалось її пошкваллення. Наприкінці VIII ст. у торгівлі відносини зі східними слов'янами вступили тюркські племена хазарів, котрі заснували унікальну торгівлю імперію у пониззі Волги та на Каспійському узбережжі. Наприкінці IX – на початку X ст. виник т. зв. «шлях із варягів у греки», що починався в околицях сучасного Стокгольма, пролягав через Київ і закінчувався у Константинополі [6, с. 64–65].

Ще у додержавний період людей, для яких торгівля була професійним заняттям, стали називати купцями. Купецтво за своєю природою не було однорідним. Серед торговців виділялися «гості» (лат. – *hostis*) – іноземні купці та купці, що займалися зовнішньою торгівлею. Власне терміном «купець» називали осіб, що займалися торговельною діяльністю на внутрішньому ринку. За твердженням М. Ліхтея, такий поділ у купецькому середовищі не був випадковим, оскільки «гості» представляли

інтереси держави у міжнародних відносинах. Дослідник зазначає, що «гості» поставляли ряд дефіцитних товарів (драгоценні метали, шелк, вино і др.), которые ценились правящей верхушкой. В таком выделении «гостей» как особого класса видны предпосылки формирования особого вида хозяйственной деятельности – внешнеэкономической» [7, с. 34].

І.В. Петров вказує, що звичай «гостинності» у додержавну добу був притаманний полянам, а в IX–X ст. трансформувалася у правовий звичай охорони іноземного купецтва в Київській Русі. Дослідник зауважує, що згідно з повідомленнями арабського письменника і географа кінця IX – початку X ст. Ібн-Русте «гостям оказывают почет и обращаются хорошо с чужеземцами, которые ищут у них покровительства, да и со всеми, кто часто бывает у них, не позволяя никому из своих обижать или притеснять таких людей. В случае же, если кто из них обидит или притеснит чужеземца, помогают последнему и защищают его» [7, с. 135]. Перський історик XI ст. Гардізі, доповнюючи повідомлення Ібн-Русте, вказував, що «нет у них обыкновения, чтобы кто-либо оскорблял чужеземца. И если кто оскорбит, то половину имущества его отдают потерпевшему» [9, с. 58]. Отже, правовий звичай охорони іноземного купецтва в Київській Русі можна вважати елементом міжнародно-правової культури давньоруського етносу.

Еволюція дипломатичних відносин Київської Русі з Візантією продовжувалася за часів князя Олега, на що безпосередньо вказують давньоруські історико-правові джерела. Внаслідок чергового військового походу у 907 р. був укладений новий договір за особистої участі князя Олега і візантійського імператора Лева VI. Договір від 907 р. багато в чому нагадував договір від 860 р.

Сучасні дослідники звертають увагу на процедуру укладення вищезгаданого міжнародно-правового договору. Так, на першому етапі посла князя Олега передали візантійцям умови договору. Перша умова полягала у сплаті візантійцями контрибуції: на кожного руса вони повинні були сплатити 12 грн. Наступною умовою було надання візантійцями укладів таким містам, як Київ, Чернігів, Переяслав, Полоцьк, Ростов, Смоленськ, Любич. За укладами руські купці отримували великі торговельні пільги, а саме не платили мито та були на утриманні у візантійців. Тобто руські купці мали право харчуватися за рахунок візантійської державної казни протягом шести місяців. Окрім того, вони отримували право користуватися публічними лазнями і, повертаючись додому, могли споряджати свої кораблі за рахунок візантійців.

На другому етапі візантійці оцінювали пропозиції русичів та висували свої власні. Прибувши до Константинополя, русичі мали реєструватися для отримання щомісячного утримання. Візантійці сплачували щомісячну плату тільки тим русичам, які прибували з торговельною метою. Проживати вони мали за містом. До Константинополя русичі могли заходити через ворота тільки озброєними групами по 50 осіб і біля них мав бути візантійський наглядач. Руський князь відповідав за те, щоб русичі не чинили розбою на візантійській території. На третьому етапі обговорювали та оцінювали пропозиції стосовно змісту договору. Вчені вважають, що князь Олег хотів, щоб усім русичам, які прибували до Візантії, платили щомісячне утримання, але вдалось домовитись тільки щодо купців, які прибували до Візантії з торговельними цілями. На цьому етапі переговорів домовились про надання гарантій відносно дотримання умов договору обома державами. Гарантія полягала у складанні кожною стороною клятви. Візантійці цілували хрест, а русичі, за своїм законом, клялись на зброї своїми богами – Перуном та Велесом [10, с. 110–111]. Отже, процес укладення міжнародного договору вже на початку X ст. поділявся на стадії, до яких належали: підготовка та прийняття умов

договору, висловлювання згоди на його обов'язковість, підписання та гарантії виконання міжнародного договору. Князь Олег зарекомендував себе вправним дипломатом, а держава збільшувала прибутки від торгівлі.

Оскільки у досліджувану добу можемо спостерігати динамічний розвиток міжнародних відносин, як для періоду Середньовіччя, у 911 р. між Руссю та Візантією був укладений новий договір. Причиною укладання цього договору А.А. Настюк називає випадки порушення закону іноземцями. Для того, щоб таке порушення не стало причиною майбутніх конфліктів між державами, і було укладено договір щодо притягнення іноземців до відповідальності за порушення законів [2, с. 74].

Договір від 911 р. значно доповнив попередню угоду, а також остаточно закріпив принципи міждержавних русько-візантійських відносин. В.М. Єрмолаєв зазначає, що це був перший в історії Східної Європи розгорнутий письмовий договір між Візантією і Руссю. У тринадцяти статтях угоди сторони домовилися про «мир і любов» між двома державами, досягли згоди з політичних, економічних і юридичних питань, визначили відповідальність своїх підданих у випадку здійснення ними будь-яких злочинів у чужій землі [11, с. 278]. П'ять статей договору містили норми міжнародного публічного права, зокрема щодо допомоги тим, хто зазнав морської катастрофи (ст. 8), щодо викупу полонених і проходження військової служби у греків, а також про видачу злочинців і втікачів (ст. 14).

На наш погляд, заслуговує на увагу норма щодо обов'язку сторін надавати допомогу в порятунку торгових суден, які зазнали корабельної аварії: якщо викине корабель на берег, то жителі тієї місцевості повинні зберегти як майно, так і потерпілих людей, а також допомогти відремонтувати корабель та провести його до безпечного місця. Ймовірно, цей пункт розглядав допомогу кораблям на території учасників договору. За твердженням О.О. Шевченка, у країнах Західної Європи майно розтрощеного корабля і навіть того, що сів на міліну, ставало власністю тієї людини, яка мала землю, куди море викинуло товар або корабель [4, с. 52]. Отже, маємо підстави стверджувати, що вимоги міжнародної торгівлі сприяли реалізації принципу відкритості (свободи), передусім Чорного моря. Київська Русь, починаючи з X століття, визнавала цей принцип. Відтак над Чорним морем не був встановлений принцип територіального верховенства якоїсь із держав (Русь чи Візантія). У морських державах середньовічної Західної Європи, навпаки, утверджувався принцип територіального верховенства над морськими територіями (наприклад, у Англії, Данії, Іспанії, Португалії).

У Договорі від 911 р. з'являється норма, що регламентувала питання екстрадиції злочинців. Її можна розглядати як первинну форму міжнародної співпраці Київської Русі та Візантії у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, у договорі було прописано, що якщо купець вчиняє злочин на території Візантії, а потім тікає до Русі, то князь мав видати злочинця назад. Аналогічно ситуація вирішувалася із вчиненням злочину візантійцями на території Русі [9, с. 119]. Екстрадиція для середньовічних західноєвропейських держав була досить рідкісним явищем. Так, наприклад, у 1191–1227 рр. Венеція уклала договори про екстрадицію з Феррарою, Вероною, Тревизо, Падуєю, Сервією, Болоньєю [1, с. 197]. Таким чином, договір від 911 р. між Київською Руссю та Візантією можна розглядати як комплексну двосторонню міжнародну угоду політичного, економічного і правового характеру.

У 944 році був укладений новий русько-візантійський договір між київським князем Ігорем, з одного боку, та імператором Візантії Романом і його синами Константином і Стефаном – з іншого. Він доповнював передусім положення Договору від 911 р. Відповідно до норм Договору від 944 р. Київська Русь займала місце Хозарського каганату як союзника Візантії на північному узбережжі

Чорного моря. Як вказував О.В. Задорожній, союз Імперії та Русі був спрямований проти Каганату – перманентного ворога Київської держави [12, с. 174].

Договір від 944 р. встановлював загальні межі міждержавного співробітництва, у ньому містилися норми щодо свободи дипломатичних і торговельних відносин. Спеціальною угодою заборонялося втручання Київської Русі у справи Корсунської землі у Криму, а також зобов'язання надавати грекам за необхідності військову допомогу [4, с. 42]. Угода містила і новелу для міжнародних правовідносин Русі та Візантії: для набуття чинності вона мала бути ратифікована у Києві [5, с. 21–22].

Однак договір визначав правове становище русичів, що перебували на території Візантії. Так, греки висунули умову, за якої київський князь зобов'язувався видавати грамоту купцям, які представляли інтереси Русі у Візантії. За твердженням І.В. Петрова, торгівля Русі з Візантією вирізнялася жорстким юридичним формалізмом, а її правомочність «удостоверялася срібляними великокняжескими печатами, заміненними в 944 г. спеціальною документацією – княжескими грамотами с указанием точного числа кораблей, направленных в империю» [13, с. 25]. Після прибуття до Константинополя руські купці мали пред'явити князю грамоту, яка засвідчувала їх статус. За відсутності такого документу руських купців затримували для з'ясування всіх обставин. Із Константинополя до Києва відправляли відповідне повідомлення щодо підтвердження або спростування безпосередньо князем купецького статусу затриманих осіб. Коли ж купці втікали, то греки мали повідомити про це руського князя, і тоді він вирішував долю втікачів [14, с. 56].

Характеристика наведених вище договорів Русі з Візантією дає підстави стверджувати, що всі вони уклалися у формі міжнародних трактатів і жодним чином не відрізнялися від тих, які Константинополь укладав з іншими державами. Всі договори Русі з Візантією уклалися від імені імператорів, з одного боку, та від імені великого князя, інших князів і всього населення Київської Русі – з іншого. З боку греків вели переговори бояри та сановники, від Русі – «сли» (посли) або «мужі» та «гости» – купці. Під час укладення договору у 907 р. переговори вели п'ять послів, а під час укладення договору в 944 р. – 26 послів і 26 купців. Тексти договорів готувалися у двох примірниках (двох хартіях) грецькою та старослов'янською мовами [15, с. 12].

У 946 р. княгиня Ольга відправилась до Візантії на чолі з великим посольством, до складу якого входили 16 najbliżених до княгині жінок, племінник (можливо, це був син Ольги – Святослав), священник, 22 послы та 44 купці, а також два перекладачі і 18 рабинь. Перемовини Ольга вела з візантійським імператором Константином Багрянородним. Ймовірно, предметом перемовин стали міждержавні торгово-економічні відносини, під час яких було підтверджено вірність договору від 944 р., а також питання щодо прийняття русичами християнства.

Вивчаючи русько-візантійські перемовини 946 року, дослідники звертають увагу на стрімкий розвиток давньоруської дипломатії. Так, якщо справжньою метою посольства княгині було залучення Візантії до поширення християнства у Київській Русі, то слід вважати, що у цьому процесі не Візантія, а княгиня диктувала умови. Після того, як їй не сподобалися результати дипломатичних перемовин, вона вирішила змінити суб'єкт перемовин. Було налагоджено контакти з Папою римським, який згодом направив до Києва єпископа. Це примусило візантійського імператора похвилюватись, і він, щоб скріпити зв'язки із Київською Руссю, погодився видати візантійську принцесу за князя Володимира. Отже, руська дипломатія перестала бути прямолінійною і передбачуваною. Тобто за правління княгині Ольги дипломатія Русі набула більш високого рівня і могла досягати успіху не лише за рахунок сили, а й використовувати суперечності між державами.

Візантія не була зацікавлена у запровадженні в Русі християнства за західним взірцем [10, с. 129–130].

Великий київський князь Святослав, проводячи активну зовнішню політику, поєднував застосування сили із веденням міжнародних переговорів. У 971 р. було укладено черговий русько-візантійський договір за безпосередньої участі київського князя і візантійського імператора. За умовами договору русичі мали залишити Дунай, не воювати з Візантією і надавати імперії військову допомогу, Русь зберігала свої завоювання у Причорномор'ї та Поволжі, а також відновлювалася чинність договору від 944 р.

Незважаючи на складні двосторонні відносини, практика укладення міждержавних договорів між Київською Руссю та Візантією продовжилася і у наступні часи. У 1046 р. імператор Константин IX Мономах запропонував укласти мирний договір Ярославу Мудрому, положення якого були спрямовані на поглиблення дружніх зв'язків між Києвом та Константинополем. Вони були підкріплені шлюбом доньки імператора і князя Всеволода Ярославича, у якому в 1053 р. народиться син – майбутній Великий київський князь Володимир II Мономах [11, с. 279].

Протягом всієї історії Київська Русь використовувала династичні шлюби як форму закріплення зв'язків між тогочасними середньовічними державами, передусім європейського континенту. Подібні союзи, на наш погляд, правомірно розглядати як різновид міжнародно-правового договору. Варто зазначити, що київські князі і частина верхівки суспільства були варязького походження, протягом тривалого часу підтримували тісні зв'язки зі своєю батьківщиною. Зовнішньополітична діяльність Ярослава Мудрого спрямовувалася на встановлення дипломатичних і родинних стосунків із правителями передусім європейських держав. Через шлюби своїх доньок і сестри князь встановив дружні відносини з тогочасними державами – Польщею, Німеччиною, Францією, Угорщиною, Швецією, Норвегією. Володимир II Мономах перший шлюб уклав близько 1070 р. із Гідою, дочкою останнього англосаксонського короля Гарольда II. Відносини з тодішніми Польщею, Угорщиною та Чехією були пріоритетними у зовнішній політиці Володимира II Мономаха. Так само через шлюбні союзи своїх дітей князь мав дружні відносини з шведськими, данськими та норвезькими монархами.

Київські князі укладали договори не лише з Візантією, а й з іншими державами. Унаслідок цілого комплексу

суб'єктивних і об'єктивних причин у своїх міжнародних зв'язках Київська Русь позиціонувала себе не як азійська, а як європейська держава, демонструючи тенденції та зацікавленість у своєму розвитку в європейському напрямі [4, с. 42]. За твердженням В.М. Репецького, порівняльно-правовий аналіз міжнародного права Київської Русі з міжнародно-правовими особливостями інших середньовічних регіонів показує, що цей регіон можна вважати класичним зразком утвердження феодального міжнародного права у світовій спільноті, якому не була властива відчуженість азійських, агресивна релігійність мусульманського чи мілітаризм західноєвропейського регіонів. Міжнародно-правова культура Київської Русі є доволі самодостатньою, але водночас відкритою для сприйняття передових міжнародно-правових стандартів [16].

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки. У добу становлення та розвитку Київської Русі як могутньої держави міжнародний договір поступово стає основним джерелом міжнародного права. Аналіз договірних відносин Русі з Візантією дає підстави стверджувати, що в галузі міжнародного права починають складатися принципи і норми права міжнародних договорів, міжнародного торговельного і морського права, а також права війни і дипломатичного (посольського) права. Так, основоположним принципом у праві міжнародних договорів стає принцип дотримання умов договору (*pacta sunt servanda*). Серед принципів міжнародного торговельного права виокремлюється принцип взаємного інтересу й поваги, що здебільшого відображався у тогочасних міжнародних договорах і став підґрунтям для становлення більш широкого принципу – принципу взаємності. У галузі міжнародного морського права відбувався процес становлення принципу відкритого моря, включаючи положення берегового права. У тогочасній міжнародно-правовій культурі перевалюючим стає принцип справедливої війни з виправданою метою, зміст якого розкривається через правила, що війна має бути оголошеною та вестися відповідно до законів і звичаїв війни. А дипломатичне (посольське) право розвивається на основі принципу дипломатичної недоторканності, в тому числі і торгових представників. Цей принцип був успадкований Руссю за безпосереднього впливу візантійської правової традиції з імперативною вимогою дотримуватися його.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич О.В. Історія міжнародного права : підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2021. 416 с.
2. Настюк А.А. Роль князівської влади у процесі державотворення Київської Русі в IX – на початку XII ст. : дис...к.ю.н.: 12.00.01; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». К., 2015. 221 с.
3. Толочко П. П. Древняя Русь. К. : Наукова думка, 1988. 246 с.
4. Історія українського права: Посібн. / І.А. Безклубий, І.С. Гриценко, О.О. Шевченко та ін. К.: Грамота, 2010. 336 с.
5. Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року): навч. посібник. 2-ге вид. К.: Либідь, 2002. 240 с.
6. Мартинюк О.В. Становлення та розвиток торгового права у Київській Русі. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1/2 (34). С. 64–72.
7. Лихтей М. Русская Правда как кодификация хозяйственных отношений XI–XII вв. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 2 (194). С. 34–37.
8. Петров И.В. Правовой обычай охраны купечества (Древняя Русь, IX – X вв.). *Международный журнал экспериментального образования*. 2012. № 5. С. 135–136.
9. Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. Под ред. Т. Н. Джаксон и др. Том III : Восточные источники. М. : Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2009. 264 с.
10. Шевченко А.Е., Кудін С. В., Настюк А.А. Становлення та розвиток князівської влади в Київській Русі в IX – на початку XII ст. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 468 с.
11. Ермолаев В.М. Договори Київської Русі з Візантією. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 1 : Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. Х.: Право, 2016. 848 с.
12. Задорожній О.В. Міжнародно-правова діяльність князів Київської Русі періоду «відносної централізації»: від Аскольда до Святослава (IX–X ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Випуск 27. Том 3. С. 171–175.
13. Петров И.А. *Государство и право Древней Руси в 882 – 980 гг.*: автореферат дис...к.ю.н.: 12.00.01; Северо-Западная академия Государственной службы. СПб., 1999. 25 с.
14. Грушевський М.С. Віймки з джерел до Історії України-Русі. Львів.: Друкарня наук. тов-ва ім. Шевченка, 1895. 145 с.
15. Історія українського права. Навч. посібник: Матеріали до курсу лекцій з історії української державності / За ред. О.О. Шевченка. К.: Олан, 2001. 214 с.
16. Міжнародне публічне право: підручник. За ред. проф. В.М. Репецького. 2-е вид., стер. К.: Знання, 2012. 437 с. URL: <https://ukrtextbook.com/mizhnarodne-publichne-pravo-repeckij-v-m/mizhnarodne-publichne-pravo-repeckij-v-m-2-5-1-mizhnarodne-pravova-diyalnist-ki%D1%97vsko%D1%97-rusi.html>